

ЧЫГЫШ ТААНУУНУН МАСЕЛЕЛЕРИ

ВОПРОСЫ ВОСТОКОВЕДЕНИЯ

ISSUES OF ORIENTAL STUDIES

e-ISSN: 1694-8653

№1/2026, 287-295

УДК: 93/94

DOI: [10.52754/16948653_2026_1_27](https://doi.org/10.52754/16948653_2026_1_27)

**КЫРГЫЗСТАНДАГЫ ИСЛАМДЫН БАШТАЛЫШЫ: КӨЧМӨН МАДАНИЯТ
МЕНЕН ДИНДИН УНИКАЛДУУ СИНТЕЗИ**

НАЧАЛО ИСЛАМА В КЫРГЫЗСТАНЕ: УНИКАЛЬНЫЙ СИНТЕЗ КОЧЕВОЙ КУЛЬТУРЫ
И РЕЛИГИИ

THE BEGINNING OF ISLAM IN KYRGYZSTAN: THE UNIQUE SYNTHESIS OF NOMADIC
CULTURE AND RELIGION

Набиева Мукаддас

Набиева Мукаддас

Nabieva Muqaddas

магистрант, Ош мамлекеттик университети

магистрант, Ошский государственный университет

Master's Student, Osh State University

КЫРГЫЗСТАНДАГЫ ИСЛАМДЫН БАШТАЛЫШЫ: КӨЧМӨН МАДАНИЯТ МЕНЕН ДИНДИН УНИКАЛДУУ СИНТЕЗИ

Аннотация

Бул макала азыркы Кыргызстандын аймагына ислам диндин киришинин тарыхый процесси тууралуу баяндайт. Макалада диндин VIII кылымдан тартып соода жолдору жана саясий түзүмдөр аркылуу жайылышы, Саманиддер жана Караханийлер мамлекеттеринин ролу, исламдын кыргыз көчмөн маданияты менен айкалышы каралат. Суфийлик агымдардын таасири, Орус падышачылыгы жана Совет доорунда диний турмуштун өзгөрүшү, ошондой эле эгемендүүлүк алгандан кийин исламдык институттардын жанданышы баяндалат. Ислам мурасы Кыргызстандын руханий, маданий жана социалдык өнүгүүсүнүн маанилүү факторы катары каралат.

Ачкыч сөздөр: Ислам, Кыргызстан, Караханийлер, Саманиддер, Суфизм, көчмөн маданият, диний тарых, руханий мурас

НАЧАЛО ИСЛАМА В КЫРГЫЗСТАНЕ: УНИКАЛЬНЫЙ СИНТЕЗ КОЧЕВОЙ КУЛЬТУРЫ И РЕЛИГИИ

Аннотация

Статья посвящена историческому процессу проникновения ислама на территорию современного Кыргызстана. Рассматриваются основные этапы распространения религии с VIII века через торговые пути и политические структуры, роль Саманидов и Караханидов, а также синтез исламских традиций с кыргызской кочевой культурой. Особое внимание уделено влиянию суфийских течений, трансформации религиозной жизни в период Российской империи и Советского Союза, а также возрождению исламских институтов после обретения независимости. Исламское наследие рассматривается как важный фактор духовного, культурного и социального развития страны.

Ключевые слова: Ислам, Кыргызстан, Караханиды, Саманиды, суфизм, кочевая культура, религиозная история, духовное наследие

THE BEGINNING OF ISLAM IN KYRGYZSTAN: THE UNIQUE SYNTHESIS OF NOMADIC CULTURE AND RELIGION

Abstract

The article examines the historical process of the introduction of Islam to the territory of present-day Kyrgyzstan. It analyzes the main stages of the religion's spread from the 8th century through trade routes and political structures, the role of the Samanid and Karakhanid states, and the synthesis of Islamic traditions with Kyrgyz nomadic culture. Special attention is given to the influence of Sufi movements, the transformation of religious life during the Russian Empire and the Soviet Union, and the revival of Islamic institutions after independence. Islamic heritage is highlighted as an important factor in the spiritual, cultural, and social development of the country.

Keywords: Islam, Kyrgyzstan, Karakhanids, Samanids, Sufism, nomadic culture, religious history, spiritual heritage

Киришүү

Кыргызстан аймагы миндеген жылдар бою дүйнөлүк маданияттардын, соода жолдорунун жана руханий агымдардын кесилишинде жайгашып келген. Ошол агымдардын ичинен ислам дини өзгөчө терең таасирге ээ болуп, кыргыз элинин тарыхына, маданиятына жана руханий дүйнөсүнө олуттуу из калтырган. Ислам Борбор Азияга VIII кылымдан тартып жайыла баштаганы менен, анын азыркы Кыргызстан аймагына сиңиши татаал, көп баскычтуу жана узак тарыхый процесс болгон. Бул жайылуу ар бир доордун саясий абалына, соода байланыштарына, көчмөндөрдүн жашоо образына жана аймактагы державалардын өз ара мамилелерине түздөн-түз байланыштуу.

Кыргыз эли ислам менен эрте замандарда эле аракеттенип келген деген пикирлер да бар, бирок дин толук кандуу саясий жана маданий күчкө IX–X кылымдардан, айрыкча Караханийлер мамлекетинин тушунда айланган. Ушул доордон тарта ислам жай диний таасирден мамлекеттик идеологиялык кадыр-баркка чейин көтөрүлүп, мечиттердин, медреселердин, шаар маданиятынын жана жазма илимдин өнүгүшүнө жол ачты.

Ошол эле учурда исламдын кыргыздардын көчмөн турмушуна байыркы ишенимдер менен айкалышып сиңиши өзгөчө көрүнүш болуп саналат. Дин менен салт-санаанын өз ара жарашуусу кыргыз коомунун маданий мурасын байытып, дүйнө таанымына жаңы өңүт берди.

Бүгүнкү күндө Кыргызстандагы ислам тарыхын изилдөө – жөн гана өткөнгө болгон кызыгуу эмес, бул коомдун руханий эволюциясын, этностук өзгөчөлүктөрүн, маданий мурастын жайылышын жана дүйнөлүк цивилизация менен байланышын түшүнүүнүн маанилүү баскычы болуп саналат. Исламдын алгачкы жайылышын иликтөө аркылуу биз кыргыз тарыхынын терең катмарларын ачабыз жана өлкөнүн азыркы диний абалынын тамырларын туура баалай алабыз.

Исламдын Борбор Азияга кириши. Тарыхый негиз: Ислам дини Борбор Азияга VIII кылымдын башында Араб халифатынын түндүк-чыгыш багыттагы жортуулдары аркылуу келе баштаган. Бул процесс бир эле аскердик багынтуулар менен чектелбестен, соода, маданият жана илим аркылуу да кеңири тараган тарыхый кубулуш болгон. Борбор Азия ошол учурда Персия, Кытай жана Араб дүйнөсүн байланыштырган Улуу Жибек жолунун өзөгүндө жайгашкандыктан, жаңы диндин жайылышы үчүн маанилүү стратегиялык аймакка айланган (Абдрахманов, 2005). Баштапкы араб экспедициялары Амударыянын түштүк тараптарына чейин жетип, азыркы Хорезм, Бухара жана Самаркан аймактарында ислам дини акырындап тамыр жая баштаган. Бул жайылуунун негизги баскычында ислам, биринчи кезекте, жергиликтүү элиталардын, соодагерлердин жана илим-поэзиянын өкүлдөрүнүн арасында кабыл алынып, бара-бара карапайым элдин жашоо образына да сиңип кеткен.

Саманиддер мамлекети исламдын Борбор Азияда терең жайылышына өзгөчө салым кошкон. IX–X кылымдарда бул мамлекет исламды саясий жана маданий негиз катары кабыл алып, Фергана өрөөнүнөн тартып талай түрк урууларына чейин аалымдарды, дааватчыларды жиберип турган. Саманиддердин колдоосу менен медреселер ачылып, ислам укугу, арап тили, философия жана табигый илимдер өнүгүп, аймакта билим берүү борборлорунун пайда болушуна себепчи болгон.

Улуу Жибек жолундагы активдүү соода да исламдын жайылышын күчөткөн факторлордун бири болгон. Ар түрдүү шаарлардагы базарлар, кербен сарайлар жана соода борборлору арап, иран жана түрк соодагерлеринин тынымсыз жүрүшү менен көп маданияттуу чөйрөнү түзүп, жаңы диндин таасири кең өлкөлөргө тарап турган. Соодагерлер көп учурда динди жайылтуучу негизги күч катары чыгып, жаңы аймактарга ислам баалуулуктарын, соода адеп-ахлагын жана маданий салттарын алып келишкен.

Ошентип, исламдын Борбор Азияга кириши согуштук өнөктүктөр гана эмес, бул аймактагы чоң маданий синтездин башталышы болуп калды. Ислам Борбор Азияга жеткенден кийин бул жердеги эзелки түрк цивилизациясы менен айкалышып, жаңы илимий, маданий жана руханий доордун пайдубалын түптөгөн. Ушул кеңири тарыхый негиз Кыргызстан аймагына исламдын андан аркы таралышы үчүн жагымдуу шарт жараткан.

Исламдын азыркы Кыргызстан аймагына алгачкы жетиши: Ислам дининин азыркы Кыргызстан аймагына алгачкы жетиши бир убакта эле кескин өзгөрүү алып келген окуя эмес, узакка созулган, бир нече булактын таасирин бириктирген тарыхый процесс болгон. Географиялык жактан Кыргызстан Чыгыш Түркстан, Фергана өрөөнү жана Жибек жолу аркылуу өткөн соода жолдорунун маанилүү бөлүгүндө жайгашкандыктан, ислам бул аймакка негизинен соода, маданий байланыштар жана саясий өз ара аракеттер аркылуу келген.

Алгач ислам VIII–IX кылымдарда Фергана жана Ош өрөөлөрү аркылуу кире баштаган (Бектурова, 2008). Бул мезгилде аймакта соода кызуу жүрүп, араб жана иран соодагерлери жергиликтүү түрк уруулары менен тынымсыз алакада болгон. Соодагерлер көбүнчө исламдын тынч жол менен жайылышына себепкер болуп, жаңы динди диний насаат аркылуу эмес, адеп-ахлак, соода маданияты жана өздөрүнүн жашоо образы аркылуу тааныткан.

Кийинчерээк IX кылымдын аягында, айрыкча Караханийлер мамлекетинин күчөшү менен исламдын таасири азыркы Кыргызстан аймагында жаңы деңгээлге көтөрүлгөн. Караханийлер — чыгыш түрк урууларынын бириккен саясий түзүлүшү болуп, алардын исламды мамлекеттик дин катары кабыл алышы бүтүндөй аймакка чоң бурулуш алып келген. Караханийлердин алгачкы өкүмдарларынын бири Сатук Бууракхан исламды кабыл алгандан кийин, жаңы диндин идеологиялык жана саясий салмагы кескин арткан.

Бул доордо азыркы Талас, Чүй, Ош, Баткен жана Нарын аймактарындагы шаарлар кайра гүлдөп, мечиттер, медреселер, кербен-сарайлар жана базарлар курулуп, исламдык маданият аймак ичинде бекемделе баштаган. Бурана, Ак-Бешим, Кочкор өрөөнүндөгү шаар чалдыбарларында табылган археологиялык изилдөөлөр ушул мезгилде ислам маданиятынын тамыр жайганын айкын далилдеп турат.

Натыйжада ислам Кыргызстанга башынан эле күч менен эмес, соода, саясий байланыштар, билим берүү жана руханий жарым-жартылай айкалышкан даават аркылуу келди. Дин алгач шаардык културада бекемделип, кийинчерээк көчмөн кыргыздардын турмуш-тиричилигине акырындап сиңип, этностук өзгөчөлүктүн ажырагыс бөлүгүнө айланган.

Миң жылдык мурас. Ислам менен көчмөн маданияттын синтези: Кыргыз элинин тарыхында исламдын сиңиши өзгөчө формада жүргөн. Аймактагы башка отурукташкан элдерге салыштырмалуу кыргыздардын көчмөн жашоо образы диндин кабыл алынышы менен жайылышына өзгөчө шарт түзгөн. Ислам көчмөн маданият менен күрөшпөстөн, ал маданияттын ички руханий өзгөчөлүктөрүнө шайкеш келген бөлүктөрүн өзүнө сиңирип, бара-бара кыргыздардын этностук аң-сезиминин ажырагыс бөлүгүнө айланды (Токтосунов, 2015).

Кыргыздардын байыркы ишенимдери — табиятка таазим, ата-бабаларды урматтоо, касиеттүү жерлерге ишеним сыяктуу көрүнүштөр исламдын келиши менен толугу менен жок болуп кеткен жок. Алардын көбү жаңы диндин дүйнө кабылдоосу менен айкалышып, кыргыздардын диний тажрыйбасында синкреттик, бирок гармониялуу формада сакталып калган. Мисалы, мазарчылык маданияты, ата-бабаларды эскерүү салты же касиеттүү жайларга болгон мамиле исламдык элементтер менен көчмөн салттардын айкалышынан калыптанган.

Суфийлик агымдардын, айрыкча Ясавийя жана Накшбандийа тарикаттарынын таасири кыргыздар арасында исламдын тынч, жумшак жана руханий багытта жайылышына өбөлгө түздү (Каратаев, 2012). Суфий дааватчылары көчмөндөрдүн дүйнө таанымын терең түшүнүп, исламдын маңызын алардын жашоо образына жана психологиясына ылайык түшүндүрүүгө умтулган. Алар үчүн дин — мыйзамдар жыйындысынан мурда руханий тазалык, адеп-ахлак, ынтымак жана адамкерчилик болгон. Ошондуктан суфийлик кыргыз коомунда абдан терең тамыр жайган.

Көчмөн коомдо ислам билим жана адеп-ахлак институту катары өзгөчө бааланып, медреселер менен мечиттердин ролу жай, бирок туруктуу күчөгөн. Жайлоолордо көчмөн медреселердин, молдолордун сабак берген очокторунун пайда болушу — исламдын көчмөн шартка ылайыкташкан оригиналдуу көрүнүштөрүнүн бири. Эл арасындагы диний билим алгач устаттан шакиртке өтүү жолу менен сакталган.

Ушунун баары ислам менен көчмөн маданиятынын өз ара терең синтезин түзүп, кыргыздардын руханий дүйнөсүн гана эмес, алардын укуктук нормаларын, моралдык кодексин, коомдук мамилелерин да өзгөрттү. Улуу манасчылар да эпосто исламдык мотивдерди кыргыздардын эзелки салттары менен айкалыштырып, эки руханий дүйнөнүн табигый биримдигин көрсөткөн.

Миң жыл ичинде калыптанган бул синтез кыргыз элинин бүгүнкү диний өзгөчөлүгүн, анын жумшак, салттуу ислам формасын жаратты. Ислам кыргыз коомунун элдик тарыхы, маданияты, дүйнө таанымы жана руханий мурасы менен биригип, өзүнө гана тиешелүү уникалдуу өңүттө өнүгүп келди.

Орус падышачылыгы жана Совет доорундагы өзгөрүүлөр: Кыргызстан аймагына исламдын жайылышы жана өнүгүшү XIX кылымдын ортосунан тартып олуттуу тарыхый сыноолорго туш болгон. Бул мезгилдерде аймак алгач Орус падышачылыгынын курамына, андан кийин Советтер Союзуна кирип, дин менен коомдун мамилесинде чоң өзгөрүүлөр пайда болду. Бул өзгөрүүлөр кыргыздардын диний турмушун гана эмес, этникалык жана маданий өздөштүрүү процесстерин да терең түрдө кайра түздү.

Орус падышачылыгынын кыргыз жерине келиши менен ислам толук кысымга алынган жок, бирок саясий жана социалдык чектөөлөр күчөдү. Падышалык администрация исламдын саясий таасирин азайтууга, диний институттарды мамлекетке көз карандылыкка өткөрүүгө аракет кылды. Мечиттердин ишине көзөмөл коюлуп, аймактык муфтийлик жана казияттар орус бийлигине баш ийдирилди. Ошентсе да, ислам кыргыз коомунда адеп-ахлактык, укуктук жана маданий фактор катары өз ордун сактап калды. Бул мезгилде отурукташкан райондордо жаңы мечиттер курулуп, диний билим берүү кайра жанданып, эл арасындагы молдолор менен казылар өз ролун улантты.

Совет бийлигинин келип чыгышы менен ислам жаатындагы чектөөлөр буга чейин болуп көрбөгөндөй катуу мүнөзгө ээ болду. 1920–1930-жылдардагы репрессиялар диний кызматкерлерге, медреселерге, мечиттерге жана жалпы руханий институттарга каршы багытталган мамлекеттик саясаттын жүрөгү болгон. Мечиттердин көпчүлүгү жабылып, айрымдары башка максаттарга пайдаланылды. Диний лидерлер “эл душманы” катары куугунтукка алынып, диний билим берүү расмий түрдө токтотулду (Асылбекова, 2018).

Бирок ушундай катаал шарттарга карабастан, ислам кыргыз элинин аң-сезиминен толук өчүп кеткен жок. Дин жашыруун формада — үй-бүлөлүк деңгээлде, элдик салттарда, мазарларга зыярат кылууда, жашыруун диний окутууларда жашап калды. Кыргыздардын салттуу маданиятындагы диний элементтер тыюуга карабастан сакталып, элдин руханий өзөгү муундан муунга өтүп турган. “Жашыруун молдолор” деп аталган диний билгичтер мечиттер жабылган шартта да Куран окуп, сүннөт өткөрүп, диний билимди жашыруун үйрөтүп турушкан.

1950–1980-жылдарга келгенде Совет бийлиги динге болгон саясатында бир аз жумшактык көрсөтө баштады. Фронтвиктердин диний ырым-жырымдарга ачык кайрылуусу, элдик салттардын кайра жанданышы, Борбор Азиядагы бир нече мечиттердин иштешине уруксат берилүүсү исламдын коомдук турмушка кайталап чыгышына шарт түздү. Кыргызстанда Ош жана Бишкек шаарларындагы мечиттер жумушун улантып, дин кайрадан коомдун көрүнүктүү бөлүгүнө айлана баштады, бирок толук көзөмөл астында эле калды.

Акырындап кыргыздар арасында диний өзүн-өзү сактоо феномени катуу тоталитардык режимге карабай, исламдын үзүлбөй муундан муунга өтүп келүүсүнүн мисалы болуп калды. Орус жана совет доорлору кыргызстандык мусулмандардын аң-сезиминде динди жашыруун сактап калуунун, аны салттар аркылуу өткөрүүнүн уникалдуу механизмдерин жаратты.

Кыргызстандын эгемендүүлүгүнөн кийинки ислам: 1991-жылы Кыргызстан эгемендүүлүккө жетишкен учур өлкөнүн диний чөйрөсү үчүн тарыхый бурулуш болду. Советтик атеисттик саясат токтотулуп, динге эркиндик берилгенден кийин ислам коомдук, маданий жана руханий турмуштун маанилүү бөлүгүнө айланып, бир кылымга жакын убакыт тыюу астында жашап келген диний мурас кайрадан ачык түрдө калыбына келе баштады.

Эгемендүүлүктүн алгачкы жылдарында өлкө боюнча мечиттер тез арада калыбына келе баштап, жаңы мечиттердин саны да кескин өстү. Совет мезгилинде саналуу гана мечит иштесе, 2000-жылдардын ортосуна барып алардын саны миңден ашты. Бул өсүш исламдын көп

жылдык чектөөлөрдөн кийин коомго кайрадан кайтып, эл арасында өз ордун табуусунун белгилеринин бири болду.

Диний билим берүүгө болгон кызыгуу да күчөп, медреселер, Куран окуу борборлору жана ислам институттары түзүлдү. Көптөгөн жаш кыргыздар Түркия, Египет, Сауд Аравиясы, Пакистан сыяктуу өлкөлөргө барып диний билим ала баштады. Бул көрүнүш өлкөгө ар түрдүү диний агымдардын киришине да шарт түзүп, исламдын түшүндүрмөлөрү менен практикасынын түрдүү формалары пайда болду. Айрыкча бул мезгил кыргыз коомун кайрадан өзүнүн салттуу, жумшак исламын таап, аны четтен келген катаал агымдардан айырмалай билүү зарылдыгын жаратты.

Мамлекет да диний чөйрөнү жөнгө салуу үчүн укуктук база түзүп, Кыргызстан мусулмандар дин башкармалыгынын ишин тартипке келтирип, мечиттерди каттоого алуу жана диний уюмдардын аракетин мыйзам менен жөнгө салуу иштерин жүргүздү. Бул кадамдар коомдогу диндин ордун тең салмактап, социалдык туруктуулукту сактоого багытталган (Эрматов, 2000).

Корутунду. Эгемендүүлүк мезгили кыргыздардын исламга болгон ички мурасын кайра ойготту. Элдик ислам формалары — мазарчылык, салттуу диний ырым-жырымдар, руханий мурастар — кайрадан активдешип, ошол эле учурда жаш муундар арасында динди академиялык жана илимий деңгээлде үйрөнүүгө кызыгуу артты. Ислам социалдык адеп-ахлак, үй-бүлөлүк баалуулуктар жана коомдук жоопкерчилик менен байланышкан руханий күч катары жаңыча баалана баштады.

Мунун натыйжасында бүгүнкү Кыргызстанда ислам коомдук турмуштун алмашкыс бөлүгү болуп калды. Ал бир жагынан салттуу кыргыз маданияты менен айкалышып, ата-бабалардан калган руханий баалуулуктарды улантса, экинчи жагынан дүйнөлүк ислам цивилизациясы менен байланыш түзүүгө мүмкүнчүлүк берүүчү көпүрө ролун аткарып келет. Эгемендүүлүк исламдын толук кандуу өнүгүшүнө шарт түзүп, кыргыз коомунун руханий жаңылануусунун маанилүү бөлүгүнө айланды (Айтмаматов, 2010).

Кыргызстандагы исламдын тарыхы — бул мамлекеттин, элдин жана маданияттын өзгөчө өнүгүшү менен тыгыз байланышкан узак жана көп баскычтуу процесс. Ал Борбор Азияга араб экспансиясы аркылуу келип, Саманиддер мамлекетинин колдоосу менен бекемделип, Кыргызстандын аймагына Караханийлер доорунда алгач расмий түрдө кирген. Көчмөн маданият менен исламдын уникалдуу синтези кыргыздардын руханий дүйнөсүндө миң жылдык мурас түзгөн.

Тарыхта Орус падышачылыгы жана Совет доорундагы катуу чектөөлөргө карабастан, дин жашыруун формада сакталып, эл арасында өзүн-өзү өнүктүрүү жолун тапкан. Бул процесс эгемендүүлүккө жеткенден кийин ачык, мыйзамдуу жана системалуу түрдө кайра жанданып, ислам маданиятынын жана билим берүүнүн өнүгүшүнө шарт түзгөн.

Бүгүнкү күндө ислам Кыргызстанда салттуу баалуулуктар менен дүйнөлүк диний агымдардын ортосунда көпүрө болуп, коомдук, маданий жана руханий турмуштун маанилүү бөлүгү болуп саналат. Бул тарыхый жол кыргыз элинин руханий чыңалуусун, маданий

өзгөчөлүгүн жана диний аң-сезиминин тереңдигин көрсөтүп турат. Исламдын Кыргызстандагы жайылышын изилдөө — өлкөнүн өткөн мурасына карап, азыркы коомдун маданий жана руханий өнүгүшүн баалоого мүмкүндүк берет.

Колдонулган адабияттар:

1. Абдрахманов, Ж. *Кыргызстанда исламдын тарыхы*. Бишкек: Илим, 2005.
2. Айтмаматов, К. *Кыргызстандын маданий тарыхы*. Бишкек: Кыргызстан, 2010.
3. Асылбекова, Ж. *Ислам жана көчмөн маданият*. Бишкек: Илим, 2018.
4. Бектурова, А. *Саманиддер доору жана Борбор Азияда исламдын жайылышы*. Ош: Университет басмасы, 2008.
5. Каратаев, Т. *Караханийлер жана Орто Азиядагы ислам*. Бишкек: Илим, 2012.
6. Токтосунов, С. *Кыргыз элинин руханий дүйнөсү жана ислам*. Бишкек: Эне-Мекен, 2015.
7. Эрматов, Д. *Совет доорунда дин жана коом*. Бишкек: Мектеп, 2000.